

UOT: 81.; 1 (091).

KBT: 74.268.0; 87.3

MJ № 166

Heydər Əliyev və sovet rejiminin dil siyasətinin fəlsəfi mahiyyəti Ziba Ağayeva*

Abstrakt. Tarix boyu Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri (dil, din, adət-ənənə) ölkənin geosiyasi vəziyyəti və tarixi inkişafın gedişi nəticəsində yaranmış, formalaşmış və sosial-tarixi, mədəni, ailə ənənələrində mühafizə olunub saxlanılmaqla, nəsildən-nəsilə ötürülmüşdür. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, sovet dövründə iqtisadiyyat, sənaye, mədəniyyət və təhsil sahələrində vəziyyət aydın olduğu halda, milli-mənəvi dəyərlərimizin saxlanması və mühafizəsi sovet dövləti üçün ideoloji mahiyyət kəsb etdiyindən bu istiqamətdə azacıq da olsa irəliləyişə nail olmaq son dərəcə mürəkkəb və təhlükəli məsələ olmuşdur. Bu dövrdə- ictimai mülkiyyət, ədalət və kollektivizm - sovet ideoloqları tərəfindən əsas mənəvi dəyərlər kimi müəyyənləşdirildiyindən, yalnız azərbaycanlıların deyil, keçmiş SSRİ-də yaşayan bütün xalqların və xüsusilə müsəlmanların milli-mənəvi dəyərlərinin saxlanması sovet ideologiyasına zidd məsələ kimi siyasiləşdirilmişdir.

Tədqiqat işində ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci mərhələsində (1969-1982), ictimai şüurlara sovet ideologiyasının hakim kəsildiyi mürəkkəb və ziddiyyətli bir dövrdə azərbaycanlıların bir xalq kimi özünəməxsusluğunun saxlanmasında əsas komponentlər sayılan milli-mənəvi dəyərlərimizin - ana dilimizin, adət-ənənələrimizin, milli bayramlarımızın bütün çətinliklərə rəğmən saxlanması, dirçəldilməsi uğrunda mücadiləsi, sovet rejiminin dil siyasəti fəlsəfi təhlilə cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: Ulu öndər Heydər Əliyev, Sovet dövrü, imperiya siyasəti, mədəni irsimiz, milli- mənəvi dəyərlər, Azərbaycan dili

* Fəlsəfə elmləri doktoru, dosent

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun "Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq fəlsəfəsi" şöbəsinin baş elmi işçisi; Bakı, Azərbaycan

E-mail: ziba.agayeva57@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-2053-6007>

Məqaləyə istinad: Ağayeva, Z. [2023] Heydər Əliyev və sovet rejiminin dil siyasətinin fəlsəfi mahiyyəti. "Metafizika" jurnalı, 6(1), səh.231-247.

Məqalənin tarixçəsi:

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 31.01.2023

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 28.02.2023

Çapa qəbul edilmişdir: 13.03.2023

1. Giriş

XX əsrin 70-cı illəri sovet tarixinə durğunluq illəri kimi daxil olmuşdur. Keçmiş SSRİ-də durğunluğun baş verməsi təcrübəli sovetşünaslar (A.Zinovyev, Z.Bjezinskiy, Y.Boxenskiy, N.Bert və b.) tərəfindən bir çox obyektiv və subyektiv səbəblərlə izah olunmuşdur. Bunların sırasında: inzibati- komanda sisteminin yetişdirdiyi kadrların yeni üsullarla işləmək istəməməsi və ya bacarmaması obyektiv; sənayeləşmənin başa çatdırılmaması, yüksək marginallığın mövcudluğu, kütlə içərisində sosial apatiyanın müşahidə edilməsi subyektiv səbəblər qismindədir. Eyni zamanda səbəblər sırasında- mövcud köhnəlmiş mühafizəkar idarə olunma sisteminin, dünyagörüşünün, praktiki fəaliyyətə mane olan stereotiplərin- cəmiyyətin idarə olunmasına birgə təsirinin inkişafın ləngimə mexanizminin formalaşmasına səbəb olması və daha da sərtləşən mövcud siyasi sistemin cəmiyyəti durğunluqdan qorumaqda aciz duruma düşürməsi əsas səbəblərdən biri kimi qeyd olunmuşdur.

Belə vəziyyət 15 respublikadan biri kimi Azərbaycandan da yan keçməmişdir. İttifaq daxilində Azərbaycan yüksək inkişaf etmiş sənaye ölkəsi hesab olunsada, bu dövrdə respublikanın sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı zəifləmiş, kənd təsərrüfatının istehsal səviyyəsi aşağı düşmüş, xalq təsərrüfatı, mədəni quruculuq sahəsində bir çox problemlər, həll edilməmiş vəzifələr, çətinliklər və çatışmazlıqlar ortaya çıxmışdı. İqtisadiyyatla, sənaye sahələri ilə yanaşı, digər tərəfdən, əsrlərdən əsrlərə, varislik prinsipi əsasında nəsillərdən nəsillərə ötürülmüş xalqımızın tarixi keçmişi, maddi və mənəvi mədəniyyəti, incəsənəti, milli mənəvi dəyərləri sovet ideologiyasına yad elementlər hesab edilərək, şüurlardan silinməsinə, yaddaşlardan pozulmasına cəhd göstərilmişdi. Bunu qəbul etməyən, bununla razılaşmayan rəhbər işçilərin aqibəti isə ürək açan olmamışdır. Belə acı vəziyyət ulu öndər Heydər Əliyevin ilk dəfə ölkə rəhbərliyinə gələndə qədər olan bir dövrü əhatə etmişdir.

46 yaşlı H.Əliyev 14 iyul 1969-cu ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə irəli sürüləndə Ümumittifaq fonunda sosial-iqtisadi inkişafın səviyyəsinə görə sonuncu yerlərdən birini tutan Azərbaycanın vəziyyəti məhz belə idi.

Heydər Əliyevin ideyaları, fikirləri, proqnozları əsasında məqsədyönlü təşkilatçılığı, rəhbərliyi və tələbkarlığı nəticəsində qısa zaman ərzində *keyfiyyətcə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyan* Azərbaycanda sosial-iqtisadi, mədəni və ictimai- siyasi sahələrdə dinamik inkişaf, görünməmiş artım templəri əldə olundu, elmi-texniki dəyişikliklərin səviyyəsi tarixi əhəmiyyət kəsb etdi. Çox sonralar Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev

müstəqillik illərində ötən əsrin 70-ci illərində gördüyü işləri xatırlayaraq deyirdi:

“1970-1985-ci illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinə ən parlaq səhifələr kimi daxil olmuşdur. Baş verən dəyişikliklərin miqyasına, iqtisadi və sosial sahələrdə aparılan dərin struktur islahatlarının xarakterinə, xalqın maddi rifah halının keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçirilməsinə görə doqquzuncu, onuncu və on birinci beşilliklər Azərbaycanın yeni tarixində ən mühüm yerləri tutur...” [4. s.145].

Bu illər ərzində Azərbaycanda yalnız iqtisadiyyat, sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrində deyil, eləcə də elm, təhsil, maarif və ictimai-mədəni sahələrdə də böyük uğurlar əldə edilir. Artıq *“1971-1975-ci illərdə respublikamızda 198 elmlər doktoru və 1781 elmlər namizədi hazırlanmışdı. Elmi-tədqiqat institutları, ali məktəblər, elm və tədris müəssisələri yüksəkixtisaslı kadrlarla təmin edilmişdi. Respublikada yeni ali məktəblər - Xarici Dillər İnstitutu, İnşaat Mühəndisləri İnstitutu, Naxçıvan Pedaqoji İnstitutu açılmış, Dağlıq Qarabağda Pedaqoji İnstitut yaradılmışdı”*; *“1969-1982-ci illərdə 15 mindən çox azərbaycanlı tələbə SSRİ-nin qabaqcıl ali məktəblərində təhsil almağa göndərilmişdi”* [6. s.15].

16 avqust 1972-ci il Bərabərlər İttifaqında. “Literaturnaya qazeta”ya müsahibəsində Heydər Əliyev: *“Biz bu gün 140 elmi idarəni, 17 min nəfərdən çox elmi işçini təmsil edən Azərbaycan elmi ilə haqı olaraq fəxr edirik”* deyirdi [1. s.21].

Böyük əmək, dərin zəka, məntiqi idarəçilik nəticəsində hər cür ideoloji-siyasi-iqtisadi maneələri dəf edərək əldə etdiyi tərəqqi və yüksəliş Azərbaycanı qısa müddət ərzində keçmiş SSRİ-də ən inkişaf etmiş respublikalardan birinə çevirdi. Qısa müddətdə əldə olunan müsbət nəticələr tam və hissə arasındakı optimal nisbəti böyük dəqiqliklə müəyyənləşdirməyi, ali məqsədi cari məqsəddən, əsası qeyri-əsasdan fərqləndirməyi, istənilən tərəflə münasibətləri qarşı tərəfin maraqları prizmasından çıxış edərək qurmağı bacaran, tarix və müasirliyin vəhdətini əlaqələndirə bilən, gerçəkliyin müxtəlif rakursları arasındakı bağlılığın incə məqamlarını görmək qabiliyyətinə malik olan Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin uğuru idi. Bütün bunların əsasında vətənə, xalqına hədsiz sevgisindən, urəyinin xalqla, vətənlə bir vurmasından, dərdini dərdi, sevincini sevinci bilməsindən doğan ürək yanğısı dururdu.

2.Sovet dövrü və milli-mənəvi dəyərlərə münasibət

Keçmiş SSRİ-nin (1922-1991) milli siyasəti “xalqlar dostluğu” və “proletar beynəlmiləçiliyi” prinsiplərinə əsaslandığından, “sinfi” maraqların ayrı-ayrı xalqların milli maraqlarından dəfələrlə üstün olması fikri irəli sürülürdü. Millətlərin inkişafının mümkünüyü yalnız “sosializm”

çərçivəsində və proletar beynəlmiləçiliyi əsasında qəbul edilir, millətçiliyin isə hakim sinflərin maraqlarına xidmət edən və zəhmətkeşləri sosial azadlıq mübarizəsindən yayındıran amil kimi qəbul olunurdu.

Artıq XX əsrin 70-ci illəri Sov.İKP rəhbərliyi tərəfindən inkişaf etmiş sosializm cəmiyyəti quruculuğu, eyni zamanda insanların yeni tarixi birliyinin - “sovet xalqı”nın yaranması illəri elan edilmişdi. Bu tarixi birliyin, kapitalizm dövründə ortaya çıxmış əvvəlki millətləri əvəz etdiyi və bunun həudları daxilində kapitalizm dövründə həlli qeyri-mümkün olan millətlərarası ziddiyyətlərin aradan qaldırıldığı elan olunurdu. Lakin xalqlar dostluğu prinsipi rəsmi şəkildə elan edilsə də, faktiki olaraq Rusiya İmperiyasından miras qalan zəruri bir prinsip: SSRİ-də dominant millət ruslardır, rus mədəniyyəti və rus dili ölkənin birliyini təmin edən mühüm siyasi amildir prinsipi dövlət tərəfindən siyasi xətt kimi yürüdüldü. Bu SSRİ-nin xalqlar ailəsində, “rus xalqı - böyük qardaşdır” ifadəsi il möhkəmləndirilirdi. Bu ikili siyasət sovet rəhbərliyinin milli siyasətini xarakterizə edirdi. Respublikalarda fəal şəkildə ruslaşdırma siyasəti aparılır, məktəblərdə rus bölmələrinin sayı çoxaldılırdı. Belə siyasət respublikaların milli elita nümayəndələrini qıcıqlandırır, bəzi yerlərdə əks-reaksiyalara səbəb olurdu. Etnik və ya dini ayrı-seçkilikdən danışan və ya yazan istənilən şəxs “millətçilik təbliğatına”, “sovet sisteminə qarşı şər-böhtan” və “anti-sovet fəaliyyətinə” görə həbs olunur, ağır məşəqqətlərə məruz qalırdı. Milli mənsubiyyət məsələsi konkret şəxsiyyətin ictimai vəziyyətinə, həyatına və karyerasına ciddi təsir göstərir, müxtəlif millətlər arasında qeyri-bərabərliyə səbəb olurdu. Məsələn, 1956-cı il, avqustun 21-də Azərbaycan dilinə dövlət dili statusu verən qanun qəbul olunur. 3 il sonra elə bu qanun da Azərbaycan Kommunist partiyasının 1-ci katibi İmam Mustafayevin Moskvadan “millətçilik ittihamları” ilə suçlanmasında və vəzifədən kənarlaşdırılmasında mühüm rol oynayır; Azərbaycan KP MK bürosunun üzvü və katibi Şıxəli Qurbanov *“uzunmüddətli fasilədən sonra 1967-ci ildə Azərbaycanda ilk dəfə dövlət səviyyəsində Novruz bayramının keçirilməsinə müvəffəq olmuşdur. Mərkəzi Komitənin birinci katibi Vəli Axundov onu təhlükəli işlər gördüyü barədə xəbərdarlıq etmişdi. Şıxəli Qurbanov isə öz hərəkətlərinə görə özü cavab verəcəyini demişdi. Qurbanovu izahat yazmağa çağırdılar. O da Novruz bayramının tarixi ilə bağlı 22 səhifəlik izahat yazdı. Sübut etdi ki, Novruz bayramı heç də dinlə əlaqəli bayram deyil. 1967-ci ilin may ayının 24-də Şıxəli Qurbanov dişlərini müalicə etdirmək üçün həkimə gedir və elə oradaca müəmmal şəkildə vəfat edir”* [11]. Qeyri-adi qabiliyyəti sayəsində ən yüksək dövlət vəzifələrinə irəli çəkilən ulu öndər Heydər Əliyev sonralar dəfələrlə etiraf edirdi ki, müsəlman olduğu üçün daima ayrı-seçkiliyə məruz qalmışdı və s.

Azərbaycanda bir sıra dövlət adamları, yazıçı və şairlər, dilçilər, filoloqlar bu məsələdə qətiyyət bildirməyə çalışır, Moskvanın törədə biləcəyi hər cür təxribatdan çəkinməyərək öz çıxışlarında, şeirlərində, poemalarında, bütövlükdə fəaliyyətlərində bu məsələyə etiraz edirdilər. Məsələn, “Azərbaycan Kommunist partiyası Bürosunun 16 mart 1957-ci il tarixli iclasında Mərkəzi Komitənin ideoloji məsələlər üzrə katibi Abdulla Bayramov çıxış edərək deyirdi: *“Məni bir məsələ çox narahat edir: mənə elə gəlir ki, biz heç bir ölçü götürməsək, 10-15, yaxud 50 ildən sonra paytaxt Bakıda bir dildə, Respublikanın qalan ərazilərində isə başqa dildə danışacaqlar... Bilirik ki, Bakıda ziyalıların böyük əksəriyyəti və onların ardınca fəhlələr də öz uşaqlarını rus məktəblərinə yerləşdirməyə çalışır, bunun nəticəsində ildən ilə Azərbaycan dilində təhsil verən məktəblərin sayı azalır. Deməli, bir müddətdən sonra Bakıda elə vəziyyət yarana bilər ki, şəhər kənddən tamamilə ayrı düşər... Mən daha o faktlardan danışmıram ki, azərbaycanlı Kəlbəcər rayonunda poçta gəlir və ondan öz dilimizdə olan teleqramı qəbul etmirlər”*. Yaxud, həmin iclasda çıxış edən yazıçı Süleyman Rəhimov rəhbər işçilərə problemin həllini özlərindən, öz ailələrindən başlamağı təklif edərək deyir: *“Əgər bizdə Azərbaycan məktəbləri varsa, onlar kimlərdən ötrüdür? Onlar ruslar, ermənlər, yəhudilər üçün deyil. Orada öz uşaqlarınızı oxudun, yoxsa ki bizdə əksər rəhbər işçilərin övladları rusca təhsil alırlar”*. Həmin dövrdə Ali Sovetin Rəyasət heyətinin sədri olan yazıçı Mirzə İbrahimov tələsənlərdən biriydi (əlbəttə, bu səbirsizliyin özülündə ən yaxşı niyyətlər dayanırdı). O, *“İndi 1920-ci il deyil. Bizim qeyri-azəriləri əvəzləyəcək qədər kadrlarımız var”* deyirdi. Mirzə İbrahimov təklif edirdi ki, bütün qeyri-azərilər Azərbaycan dilini öyrənsinlər. Ali Sovetdə ona sual verirlər: *“Həkimlərin yarısı rusdur, bəs onlarla nə etməli?”* İbrahimov cavab verir: *“Qoy onlar bizim 35 il əvvəlki vəziyyətimizdə olsunlar. O vaxt xəstəlik tarixlərini rusca yazırdılar”* [2].

Ana dilini xalqın mənəvi dünyası, xalqın ruhu adlandıran Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Bəxtiyar Vahabzadə repressiyalardan qorxmadan 1954-cü ildə yazdığı «Ana dili» şeirində, “Gülüstan” poemasında (1958), «Latın dili» (1967) şeirində fəlsəfi dünyagörüşü sərgiləyərək ana dilinin mahiyyətini, bir millət üçün nə demək olduğunu açaraq yazırdı. Dil xalqın varlığıdır, vahidliyidir, özünəməxsusluğudur, dil yoxdursa, xalq da yoxdur deyən böyük şair “Ana dili” şeirində yazırdı [10].

Gizli və açıq etirazlara baxmayaraq yalnız məzmunca sosialist, forma etibarını ilə milli mədəniyyətlər inkişaf etdirilirdi. Bəzi milli bayramlar, ənənəvi sənətkarlıq, etnoqrafik və diyarşünaslıq muzeyləri yaradılır, milli yazıçıların əsərləri nəşr olunurdu. Lakin milli mədəniyyətlər dar çərçivədə dəstəklənirdi. Respublikaların Moskvaya siyasi sadıqlığını təhlükə altına

qoya biləcək bütün mədəni təşəbbüslər burjua millətçiliyi adı ilə damğalanır və qarşısı sərt şəkildə alınır. Məsələn, xalqların çar hakimiyyətinə və daha çox sovet sisteminə qarşı mübarizəsi ilə bağlı bir çox tarixi hadisələr, faktlar ciddi şəkildə gizlədilir və ya sərt mənfi reaksiya ilə üzləşirdi. Digər tərəfdən yerlərdə iqtisadiyyat inkişaf etdirilsə də, yerli şərait nəzərə alınmadan ətraf mühit çirkləndirilir, milli mədəniyyətlərin, adət-ənənələrin aradan çıxmasına şərait yaradılırdı.

3. Ana dilinin fəlsəfi mahiyyəti

Bildiyimiz kimi xalqın birliyini təmin edən, onun bir xalq kimi, identikliyinə, yəni kimliyinin, özünəməxsusluğunun formalaşmasında əsas rol oynayan komponentlər arasında etnos ümumiliyi, tarixi aqibətin, dinin, adət-ənənələrin ümumiliyi, milli ruhun birliyi ilə yanaşı dil birliyi xüsusilə önəmlidir.

Dil- cəmiyyətdə insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə mütləq şəkildə xidmət göstərən, istisnasız olaraq cəmiyyətin bütün mədəniyyətlərinə aid olan universalılərdən biridir. Dilin məhz bu xüsusiyyəti onun fərqləndirici cəhətidir. Deməli dil, insan fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsi olub, insanlar arasında ünsiyyəti, qazanılmış təcrübələrin mübadiləsini, saxlanması və ötürülməsi prosesini təmin etməklə yanaşı, insanlar arasında biliklərin qarşılıqlı əlaqəsini və qarşılıqlı mübadiləsini də həyata keçirir. *“Dilin kommunikativ funksiyasına insanların ünsiyyətinin müxtəlif sahələri uyğun gəlir ki, bunlardan da ən zəruri olanları təhsil, elm, ədəbiyyat, dövrü mətbuat, yazışma, kərgüzarlıq və mədəni-kütləvi tədbirlər və s.-dir”* [7. s.135-139].

Hər bir xalqın özünəməxsus dili vardır. Bu dil vasitəsilə “etnikdaxili ünsiyyət” (Kurske) qurulur. Dil insanlar arasında bağlayıcı, əlaqələndirici həlqə rolunu oynayır. Çünki məhz ünsiyyətdə müxtəlif növ informasiya mübadiləsi baş verir.

Milli-mənəvi dəyərlərin ən zəruri elementi olan dilin xalqların mədəniyyətinin formalaşmasındakı rolunu tədqiq edən ilk alim V.Humboldt olmuşdur. O, dilin nəsilən nəsle ötürülməsini bir ənənə kimi müəyyənləşdirmiş və təklif etmişdir ki, *“dili ünsiyyət vasitəsi kimi yox, öz-özünə məqsəd kimi, xalqın düşüncə və duyğularının ifadəçisi kimi nəzərdən keçirmək lazımdır”* [9. s.377]. Millət qarşısında dilin mühafizəsi, saxlanması, nəsilən-nəsilə ötürülməsi problemi durur. Onun strukturu təkamülün bütün mərhələlərini pillə-pillə formalaşaraq, təkmilləşərək keçir. Dil cəmiyyətin birliyini, milli bütövlüyü təmin edir, milli identiklik hissənin formalaşmasına təsir edir. Tarixin, mədəniyyətin ayrılmaz hissəsi kimi bütün milləti vahid tam kimi birləşdirir.

Dil bir milləti digərindən fərqləndirən, milli identikliyi şərtləndirən unikal vasitədir. Dil vasitəsilə millətlər özünəməxsusluqlarını, nəsildən nəsilə ötürülən adət-ənənələrini mühafizə edib, saxlayır, biliklərinin, təcrübələrinin mübadiləsini həyata keçirir, münaqişələri həll edirlər. Bu səbəbdən dil, bir-biri ilə bağlı olan və öz mahiyyətinin bütün rəngarəngliyi haqqında ümumi fikir yaradan, müxtəlif funksiyalar daşıyan kompleks sosial təzahürdür.

Vətən-dil-millət birliyini əsas məsələ sayan Azərbaycanın şimal torpaqlarında mürəkkəb tarixi şəraitdə yaranan dövlətçilik ənənəmizi yenidən davam etdirən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin də dilə münasibəti xüsusi olmuşdur. AXC Hökuməti 27 iyun 1918-ci il qərarı ilə Azərbaycan türkcəsini dövlət dili elan etmişdi. Azərbaycan türkcəsinin bütün ibtidai məktəblərdə tədrisi icbari şəkildə tətbiq edilirdi. Hətta 1919-cu ildə Azərbaycan türkcəsinin öyrənilməsi üçün hökumət tərəfindən vəsait ayrılmış, kurslar təşkil edilmişdi. Dövlət dilində olmayan sənədlərin üstündə parlamentin sədr müavini Həsən bəy Ağayev, adətən: “Ərizə türkcə lisanda olmadığı üçün əncamsız qalır” məzmunlu dərkənar qoyurdu [12]. Lakin tarixi İstiqlal Bəyannaməsində dövlət dili haqqında maddə öz əksini tapmamışdı. XI qızıl ordunun Azərbaycanı işğal etməsi ilə AXC süquta uğradı. Cəmi 23 ay yaşamasına baxmayaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti sübut etdi ki, Azərbaycan xalqı müstəqil yaşamağa, öz dövlətçilik ənənələrini bərpa etməyə qadirdir.

Azərbaycanda sovet hökuməti qurulduqdan sonra Azərbaycan türkcəsi məsələsi xüsusi tərzdə qoyulur. Lenin başda olmaqla bir çoxları bu anlayışdan tamamilə imtina olunmasının tərəfdarları kimi çıxış etsələr də, sovet hakimiyyətinin ilk illərində AXC ənənəsi davam etdirilirdi.

Sovet ideoloqları keçmişlə əlaqənin kəsilməsinin əsas yollarından biri və ən zərurisi kimi bu məsələyə əlifbanın dəyişdirilməsindən başlayırlar. 1928-ci ilə qədər SSRİ-nin bütün müsəlman xalqları əsasən, türk dilinin transkripsiyası üçün ərəb əlifbasından istifadə edirdilər. Lakin, türk ədəbi dilləri arasında olan əsas fərq tələffüzdə olduğundan, savadlı azərbaycanlı kazax, kazan tatarı ilə asan ünsiyyət qura bilir, özbək və ya türkmən dilində çətinlik çəkməkdən oxuya bilirdi. Burdan belə nəticə çıxarmaq olar ki, 1928-ci ilə qədər sovet ittifaqı müsəlmanlarının mədəni ünsiyyəti real həqiqət idi. Bu isə sovet ideoloqlarını qane etmirdi. Bu səbəbdən sovet hökuməti 1929-cu ildən başlayaraq ərəb əlifbasını latın əlifbası ilə əvəzləməyə başladı. Moskvanın yürütdüyü bu siyasət xüsusilə tatarlar və orta asiya müsəlmanları arasında ciddi narazılığa səbəb olsa da, tamamilə neqativ hadisə deyildi və bir çox müsəlman ziyalıları tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdı. Bu dəyişiklik həqiqətən məktəblərdə tədrisi asanlaşdırmış, həm də Türkiyədə Atatürk də latın əlifbasını qəbul etdiyindən türk dünyasının mədəni və psixoloji birliyinə

xələl gətirməmişdi. *“Qısa müddətdə Azərbaycanda bu əlifbanın işlədilməsi geniş kütlələr arasında savadsızlığın ləğvi üçün olduqca əlverişli zəmin yaratmışdı. Ana dilində dərsliklər yazılmış, Azərbaycan folklorunun toplanması və nəşri sahəsində ciddi işlər görülməyə başlanmışdı. Bu prosesdə Salman Mümtaz, Həmid Araslı, Məmmədhusəyn Təhmasib kimi folklorşünas alimlərin xüsusi əməyi qeyd olunmalıdır”* [13. s.9].

Latın əlfbasına keçid savadsızlıqla mübarizədə müsbət tendensiyaların əldə olunmasına yol açmış olsa da, sovet hökumətinə mədəni irsimizdə çox ciddi seçim aparmasına şərait yaratdı. Yalnız kommunist ideologiyasına uyğun gələn kitablar yeni əlifba ilə çap olundu. İslam dini ilə bağlı bütün kitablar yığışdırıldı.

Nəhayət, 1939-cu ildə latın əlifbası bütün müsəlman respublikalarında olduğu kimi Azərbaycanda da heç bir izahat verilmədən, yalnız ümumi ifadəylə “ böyük qardaş” rus xalqı ilə yaxınlaşmaq məqsədilə yenidən və sonuncu dəfə dəyişdirildi və 1940-cı il yanvarın 1-dən tətbiq olunmağa banlandı. Əslində bu siyasətin kökündə Türkiyə və sovet imperiyası ərazisində yaşayan türk xalqlarının bir-biri ilə mədəni əlaqəsinin qarşısının alınması dururdu. Bu dəfə əlifbanın dəyişdirilməsi xalqımızı olduqca ciddi təhlükələrlə - türk dünyasından tam təcrid, mədəni irsin itirilməsi, azərbaycan ədəbi dilinin ruslaşdırılması, rus dilinin tədrisinin asanlaşdırılması, bununla da azərbaycan xalqının rus mədəniyyətinə linqvistik və mədəni assimilyasiyası ilə qarşı-qarşıya qoysa da, bu proses Stalin terroru şəraitində baş verdiyindən açıq müqvimətlə qarşılaşmadı. Məqsəd, “keçmişin qalıqları” adı altında milli - mənəvi dəyərlərimizi, milli irsimizi və mədəni əsaslarımızı məhv etməklə, SSRİ ərazisində yaşayan digər xalqlar kimi azərbaycanlıları da “əsil sovet vətəndaşları”na çevirmək, SSRİ adlanan böyük bir qazanda əritmək, yəni ruslaşdırmaq idi.

Fransız şərqşünası və sovetoloqu A.A.Benniqsenin ifadəsilə desək: “Bütün qeyri rus millətləri, xüsusilə müsəlmanlar mədəni assimilyasiyaya məruz qalmalı, rus dili bütün sovet vətəndaşlarının “ikinci ana dili” nə çevrilməli, bütün yerli ədəbi dillər rus sözlərinin kütləvi tətbiqi ilə zənginləşdirilməli və modernləşdirilməliydi. Yerli ədiblərin əsərləri rus nümunələrinin (Şoloxov, Qorki, Mayakovski və s.) ardıcıl imitasiyası yolu ilə proletar mədəniyyətinin ən yüksək səviyyəsinə qaldırılacaqdır. Müsəlman yaşayış məntəqələri rus-sovet şəhərləri kimi, şərq xarakterini itirməklə modernləşdiriləcəkdir. Qardaşlıq sevgisi və dostluq atmosferi köhnə etnik və dini dözümsüzlüyü əvəz edəcək. Dinlər (İslam və xristianlıq) milli özünüdərkən əsası olmayacaqdır. Millətlərin qarışması “avropalılar və müsəlmanlar” arasında bioloji sembioza səbəb olacaqdır. Və nəhayət, beynəlmiləl cəmiyyət yaranacaqdır. Bu cəmiyyətdə müxtəlif milli mədəniyyətlərin ən yaxşı

elementlərini özündə cəmləşdirən, vahid “sovet mədəniyyəti”, vahid rus dilinə, vahid tarixi ənənəyə və “ümumsovet” vətənpərvərliyinə malik olacaqdır” [3. s.52].

4.Sovet dövründə Heydər Əliyev və dil siyasəti

Hakimiyyətə gəlmiş ilk gündən sovet imperiyasının siyasətini dərinlən bilən, dərk edən və məqsədini anlayan ümummilli lider Heydər Əliyev millimənəvi dəyərimizim əsas tərkib hissəsi kimi dil məsələsinə laqeyd qala bilmədi. Bu elə bir dövr idi ki, dövlət idarəçiliyindən, inzibati idarə sistemlərindən, elmdən, mədəniyyətdən, təhsildən rəşional şəkildə sıxışdırılan milli dillər məişət səviyyəsinə endirilir, bütün respublikalarda eləcə də, Azərbaycanla KP-nın qurultayları, MK-nın plenumları bir qayda olaraq rus dilində aparılırdı.

Dünya siyasətində dil məsələsi həmişə siyasi mahiyyət daşımışdır. Azərbaycan dilinə münasibətdə də bu tarix boyu belə olmuşdur. Akademik R.Ə. Mehdiyev ulu öndərin həmin dövrdəki dil siyasətini belə qiymətləndirirdi: “Ana dilinə münasibətin ifrat dərəcədə siyasiləşdirildiyi və çox vaxt əşassiz siyasi ittihamlar üçün zəmin olduğu illərdə Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin məişət və ədəbi dil səviyyəsindən dövlət dili səviyyəsinə çatdırılmasına yönəliş fəaliyyətlə kifayətlənməyib, həm də öz şəxsi nümunəsi ilə ana dilimizin nüfuzunu artırır, onun elmi cəhətdən öyrənilməsi, geniş yayılması üçün şərait yaradırdı” [5. s.281].

Heç təsadüfi deyil ki, 1noyabr 1969-cu il Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yığıncaqda ana dilində çıxış etməklə şəxsi nümunə göstərərək, azərbaycan dilinin təbliğinin əşasını qoymuş oldu.

Bu yığıncaqda Heydər Əliyevin dediyi: *“Azərbaycan xalqının parlaq və orijinal mədəniyyətinin ən yaxşı ənənələri Azərbaycan Dövlət Universitetində inkişaf etdirilmişdir. Məşhur filosof Ə.Bəhmənyarın və mütəfəkkir şair Nizaminin, riyaziyyatçı-astronom Nəsrəddin Tusinin və dahi lirik şair Füzulinin, orta əşrlərin böyük alimi F.Rəşidətdinin və üsyankar şair Nəsiminin, tarixçi Bakıxanovun və realist yazıçı M.F.Axundovun, görkəmli satiriklərdən Ələkbər Sabirin, Cəlil Məmmədquluzadənin və bir çox başqalarının adları bu mədəniyyətin çoxəşrlik tarixinin bəzəyidir. Biz Azərbaycan xalqının bu və bir çox digər görkəmli oğullarına ona görə minnətdarıq ki, onlar zülmətli irtica və özbaşınalıq şəraitində Azərbaycan xalqının ictimai fikrinin, elm və mədəniyyətinin məşəlini göz bəbəyi kimi qorumuşlar”* [1. s.4].

Daha sonra Azərbaycanda sovet ədəbiyyatı günlərinə həsr olunmuş mərasimdəki nitqində (2 oktyabr, 1975-ci il) ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi:

“Yoldaşlar! Tarixin bir-birinə qovuşdurduğu əsrlər bir çox xalqların oğul və qızlarını qızğın məhəbbətlə tərənnüm edən Nizami dühasının ölməz əsərlərini, Füzulinin insanpərvərlik və xeyirxahlıq dolu misralarını, Nəsiminin fəlsəfi fikirdə zəngin lirikasını, Xaqaninin məhəbbət və izzətə tərənnüm edən poemalarını, Vidadi və Vaqifin xalq yaradıcılığı çeşməsindən qidalanan ölməz şerlərini bizə gətirib çatdırmışdır. Tarix tələbkar imtahançıdır. Hökmdarlar, saray əyanları, zülmkarlar unudulub getmişlər. Azərbaycanın böyük mütəfəkkir və humanist şairlərinin tərəvətdən düşməyən misraları isə bu gün də öz hikməti və insanpərvərlik ruhu ilə dünyanı heyran qoyur. Onlar xalqın azadlığı və səadəti haqqında öz dərin fikirlərini və sönməz arzularını əsrlərdən nadanlıq, dini fanatizm, milli əsarət və ictimai ədalətsizlik zülmətindən keçirərək nəsillərə bəxş etmişlər” [1. s.47].

Azərbaycan ədəbiyyatını dərinləndirən bilən Ümummilli lider xalqımızın mədəni irsinin və milli-mənəvi dəyərlərinin daşıyıcıları olan bu ədib və mütəfəkkirlərimizin əsərlərinin öyrənilməsinin və öyrədilməsinin, tədqiqinin və təbliğinin zəruriliyi məsələsini ön plana çəkməklə əslində gənclərə öz soy-köklərini, milli-mənəvi dəyərlərini, kimliklərini dərinləndirən tanınmalarını, yaddan çıxarmamalarını, milli ruhlarını qorumalarını aşılayırdı.

Bu məqsədlə artıq 1970-ci illərdən başlayaraq respublikanın müxtəlif ali məktəblərində ana dili və ədəbiyyatı ixtisası üzrə tələbə qəbulunun həcmi artırıldı, elmi dilimiz inkişaf etdirilməyə başlandı, təbliği gücləndirildi.

Həmin dövrdə ulu öndər Azərbaycan yazıçılarının qurultaylarında iştirak edir, onlarla fikir mübadilələri aparır, elm və mədəniyyət xadimləri arasında, bütövlükdə respublikanın elmi-mədəni mühitində mərkəzin aşağılayıcı dil siyasəti ilə bağlı narazılığı hiss edir, mənəvi ürək ağrılarına duyurdu, lakin imperiya şəraitində ziyalıların az qala qatı millətçi ruhu, fikirləri, iddiaları heç nəyi dəyişə bilməzdi. Əksinə mərkəzin əks-reaksiyasına səbəb ola bilərdi.

Öz doğma dilini ziyalı elitadan heç də az sevməyən, əksinə milli ruhu, əzmi, vətəni, elinə, obasına, adət-ənənələrinə, övladı olduğu xalqın dilinə hədsiz sevgisi ilə hamına nümunə, örnək ola biləcək ulu öndər öz fəlsəfi zəkası ilə təsirin əks-təsirə bərabər olduğunu gözəl bilir və bu məsələdə incə siyasət yürüdülməsini önəmli sayırdı.

Lakin o dövrdə heç də bütün vəzifə sahibləri, partiya funksionerləri ana dilinə isti münasibət bəsləmirdi. Rusiya meyilli, rus təfəkkürlü vəzifə sahibləri milli dilimizin inkişafını səmərəsiz, lazımsız iş sayır, onun məişət dili səviyyəsində qalmasına tərəfdar çıxır, xalqın inkişafını yalnız Rusiya və rus dilində görürdülər. Bütün bunlardan məlumatlı olan ümummilli lider, akademik Ramiz Mehdiyevin sözlərilə desək:

“Dilimizin inkişaf etdirilməsi, onun insanların mənəvi-əxlaqi və siyasi dünyagörüşünün əsasına çevrilməsi, cəmiyyətimizdə layiqli yer tutması

üçün nə etmək lazım olduğunu çox gözəl bilir və hiss edirdi. Sovet ideologiyasının ən qızgın məddahları bu ideologiya çərçivəsində milli dillərin hər birini yeni tarixi birliyin - vahid dili rus dili olan sovet xalqının formalaşması və təşəkkülü yolunda yalnız maneə hesab edirdilər. Biz Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinin inkişafı və zənginləşməsi ilə əlaqədar fədakar fəaliyyətini məhz mürəkkəb tarixi şərait prizmasından qiymətləndirməliyik” [5. s.278-279].

Ümummilli lider Heydər Əliyev özü sonralar həmin dövrü xarakterizə edərkən deyirdi ki, ən emosional məsələləri də ancaq aqlın gücü ilə həll etmək lazım idi. Azərbaycan cəmiyyətinin o dövrdəki vəziyyəti elə idi ki, dərhal qərar verib bütünlüklə Azərbaycan dilinə keçmək çox riskli, mərkəzə meydan oxumaq idi. Azərbaycan dili dövlət-idarəçilik sisteminə tədricən daxil olmalı, milli məmurlar, dəftərxana işçiləri yetişməli idi. Bu ulu öndərin Moskvanı qıcıqlandırmadan millətin gələcəyinə hesablanmış uzaqgörən, çevik, özünəməxsus, unikal siyasi gedişi idi. Və bu siyasi gediş ulu öndərin rəhbər təyin olunduğu elə ilk dövrdən tədricən öz bəhrəsini verməyə başladı [8. s.8].

Əsərlərində mənsub olduqları xalqımızın milli ruhunu, özünəməxsusluğunu, dilini, dinini və adət-ənənələrini tərənnüm edən klassik şair və ədiblərimizin yubileylərinin təşkili və keçirilməsi, əsərlərinin çap edilməsi, ev-muzeylərinin yaradılması, xatirələrinin əbədiləşdirilməsi, dünya ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərinin azərbaycan dilinə tərcüməsi və nəşri ulu öndərin yürütdüyü incə siyasətin tərkib hissələrindən birini təşkil edirdi. 1975-ci ildə Üzeyir Hacıbəyovun, 1976-cı ildə Səməd Vurğunun, Cəfər Cabbarlının ev-muzeyləri təşkil edilmiş, İmadəddin Nəsimiyə şəhərin mərkəzində abidə qoyulmuşdu. 70-ci illərdə Cəlil Məmmədquluzadənin ev-muzeyini yaratmaq haqqında Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə qərar qəbul edilmişdi. Bu tədbirlər xalqımıza, xüsusilə gənclərimizə öz tarixi keçmişini, kimliyini unutmamağı aşılayırdı.

Ümumiyyətlə XX əsrin 70-ci illəri klassik mədəni irsimizin öyrənilməsi baxımından yeni mərhələnin başlanğıcı illəri olmuşdur. Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” 1979-cu il 6 yanvar tarixli qərar bu istiqamətdə kompleks vəzifələr irəli sürərək, Nizami irsinin və ümumən orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyətinin sistemli araşdırılması üçün geniş perspektivlər açmışdır. Məhz ulu öndərin təşəbbüsü ilə qəbul edilən 1981-ci ilin avqust ayında Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi haqqında qərar isə nizamişünaslıqda əsaslı dönüş yaratmışdır. Bu illərdə ulu öndər

Azərbaycanda Nizami Gəncəvi ilə yanaşı Molla Pənah Vaqifin, sonralar isə Hüseyn Cavidin məzarı üstündə məqbərə tikdirmişdir.

1967-ci ildə Şuşada olarkən Heydər Əliyev Vaqifin məzarını ziyarət etmək istəmiş, lakin məzarı tapa bilməmişdir. Onun göstərişi ilə məzar tapılmış və ulu öndər bərbad halda olan dağılmış məzarı ziyarət etmişdir. O, hətta nitqlərinin birində gördüyü bu məzarın Vaqifə layiq olmadığını səsləndirmişdir. Sonralar ulu öndər Heydər Əliyevin göstərişi ilə Vaqifin məzarı üstündə 1980- 1981- ci illərdə abidə, türbə tikildi. 1982-ci ilin yanvar ayında ulu öndərin iştirakı ilə Molla Pənah Vaqifin məqbərəsinin təntənəli açılışı oldu. Ümummilli liderin Vaqifə bu münasibəti bir tərəfdən, milli ədəbiyyata sevgisindən irəli gəlirdisə, digər tərəfdən, diyarın tarixini, əhalisinin etnik mənsubiyyətini, eyni zamanda ana dilimizə olan sevgisini bir daha göstərməklə bağlı idi. Təəssüf ki, 1992-ci il may ayının 8-də bu məqbərə erməni qəsbkarları tərəfindən dağıdılmışdır.

1982-ci ildə ümummilli lider Heydər Əliyev Şuşada şairin məqbərəsi ilə yanaşı, eyni zamanda Şuşada Poeziya Evinin də açılışında və orada keçirilən “Vaqif poeziya günləri”ndə iştirak etmiş və çıxış etmişdir: *“Bu gün biz ondan başladığımız ki, Şuşa şəhərinə getdik, görkəmli Azərbaycan şairi Vaqifin məzarı üstündə ucaldılan əzəmətli məqbərənin açılışında iştirak etdik. Molla Pənah Vaqif poeziyamızın korifeyidir, insanın və doğma torpağın gözəlliyinin ilhamlı nəğməkarıdır, onun gözəl şerhləri xeyrin və ədalətin təntənəsinə inam oyadır. Vaqif həm də xalqlar dostluğunun böyük carçısı kimi şöhrət qazanmışdır”* [1. s.108].

M.P.Vaqif dedikdə, tərkibində tariximizin, mədəniyyətimizin, identikliyəmizin açar dəyərlərinin mövcud olduğu poeziya başa düşülür. Bu dəyərlərin içində bir sistem yaradan dəyər də vardır ki, bu milli ideyadır. Vaqifin milli ideyası azərbaycan xalqının milli identikliyinə təkmilləşməsinə, daxili enerjisinin üzə çıxarılmasına xidmət göstərən, yaradıcı xarakter daşıyan, ana dilimizi, vətənpərvərliyi, adət-ənənələrimizi, gözəlliyi vəsf edən ideyadır. Çünki Vaqif poeziyası o dövrün kinosu, teatri, konserti, toyu, bayramı olmuşdur.

Vaqif poeziyasını köklü-budaqlı, qocaman ağaca bənzətsək, torpağın dərinliklərinə qədər işləyən ağacın, yəni Vaqif poeziyasının kökündə xalqdan qüvvət almış, xalq ədəbiyyatının nikbin əhvali-ruhiyyəindən qidalanmış milli ruh və milli ideyanın durduğunu görürük. Torpağın üst qatında Vaqif poeziyasının milli ruhundan güc, qüvvət alan torpağa bağlı, vətənə bağlı milli kimliyimizin, ruhu yüksəldən və həyata bağlayan milli-mənəvi dəyərlərimizin durduğu aydın görünür və nəhayət, ağacın gövdəsi xalqı milli birliyə, həmrəyliyə, vətənpərvərliyə, vətəndaşlığa, müstəqil dövlətçiliyə, inkişafa səsləyən azərbaycançılıq məfkurəsidir. Molla Pənah Vaqifin şeir dili -

Azərbaycan dilinin sadəliyini, xəlqiliyini, incəliyini, gözəlliyini və zənginliyini dolğun şəkildə əks etdirir. Vaqifin şeirlərində Azərbaycan dilinin geniş poetik imkanları canlı şəkildə yaşayır. Bu, geniş mənada ədəbiyyatın dilində islahatlar aparmaq demək idi.

Vaqifin əsərlərində Azərbaycan xalqının adət və ənənələri, yerli və məhəlli xüsusiyyətləri özünün parlaq əksini tapmışdır. O, insanı fiziki və mənəvi cəhətdən kamil, harmonik inkişafda görmək istəyirdi. Dünya və dünyəvi ideallar şairi kimi nikbinlik, həyatsevərlik onun poeziyasının ümdə xüsusiyyəti idi. Vaqif şəxsiyyətinə, Vaqif poeziyasının məhz bu xüsusiyyətlərinə böyük önəm verən ulu öndər Heydər Əliyev şairin şeirlərinin tədqiqinə və təbliğinə diqqətini heç bir zaman əsirgəməmişdir.

Cavid sənətinə hələ keçən əsrin 70-ci illərindən maraq göstərən Heydər Əliyev onun adını Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsini zənginləşdirənlər sırasında çəkmişdir. Səksəninci illərin əvvəllərindən isə ümummillə liderimiz Hüseyn Cavid irsinə müntəzəm diqqət göstərmiş, şairə layiqli qiymətini verilməsi işinə nəzarəti bir an belə zəiflətməmişdir.

Əsərlərində tarixi irsimizi, milli ruhumuzu, milli identikliymizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaşadan bütün ədiblərimizin ulu öndər tərəfindən belə yüksək dəyərləndirilməsi, əsərlərinin tədqiqi və təbliği onun məqsədyönlü şəkildə bu sahədə aqlın gücü ilə yürütdüyü incə siyasətinin tərkib hissəsi və təntənəsi idi.

1978-ci ildə Azərbaycan Konstitusiyasında dövlət dilinin Azərbaycan dili olması haqqında müddəanın müəllifi Heydər Əliyev olmuşdur. Mərkəzin milli dillərin inkişafına olan mənfi münasibətini və İmam Mustafayev və Mirzə İbrahimovun bu məsələ ilə bağlı emosional siyasətinin aqibətini gözəl bilən ulu öndər əsl vətənpərvərlik, milli təəssübkeşlik nümunəsi göstərərək, həmin dövrdə öz siyasi karyerasını təhlükə altına qoyaraq, Azərbaycan SSR-in Konstitusiyası (Əsas qanunu) hazırlanarkən Azərbaycan dilinin dövlət dili olması üçün təşkilati işlər aparmış və nəhayət, uzaqgörən rəhbərin qətiyyəti və iradəsi nəticəsində Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə müddəa Konstitusiyanın 73-cü maddəsində öz təsdiqini tapmışdır.

5.Nəticə

1969-1982-ci illər sovet Azərbaycanının tarixinə ən parlaq quruculuq illəri kimi daxil olmuşdur. Bu illərdə ulu öndər Heydər Əliyevin bir kommunist lideri olmasına baxmayaraq, xalqımızın milli kimliyini dərk etməsi, ictimai şüurdakı qorxunu dəf etməsi, milli yüksəlişə nail olması üçün mərkəzin təzyiq və təhdidləri altında milli-mənəvi dəyərlərimizin dirçəldilməsi, mühafizəsi və inkişaf etdirilməsi istiqamətində yürütdüyü məqsədyönlü siyasət xalqımızın milli özünüdərkinə xidmət etdiyindən əvəzolunmazdır. Və bu siyasətin səpələdiyi toxumlar respublikamızı milli-

azadlıq mübarizəsinə, müstəqil dövlət quruculuğuna, milli dövlətçiliyimizin bərqərar olmasına aparan yollarda öz bəhrəsini verdi. Bütün bunlar ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci mərhələsində (1969-1982) xalqımızın milli özünüdərkinin təşəkkülü uğrunda apardığı uğurlu siyasət nəticəsində mümkün oldu. Başqa sözlə desək bu illər ümummillilik liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətinin birinci dövrü tariximizə xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin, xalqımızın dilinin, mənliyinin, milli identikliyinə, milli mentalitetinin qorunması və inkişaf etdirilməsinin keşiyində durmuş və bu sahədə çalışanların əməyinə yüksək qiymət vermişdi.

H.Əliyev Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə həssas şəkildə, böyük sevgi və hörmətlə yanaşır, onları gözbəbəyi kimi qoruyur, inkişaf etdirir, bununla da xalqın milli ruhunu, milli özünüdərkini gücləndirirdi. O, Azərbaycanın kommunist lideri olmasına baxmayaraq, eyni zamanda ən böyük millətsevəri olaraq qalırdı. Sovet ideologiyasının, primitiv, vahid totalitarizm mədəniyyətinin milliliyə, milli ruha qənim, beyinlərə, şüurlara, cəmiyyətə hakim kəsildiyi bir dövrdə əsl azərbaycanlı ulu öndər Heydər Əliyevin həssas sevgisi və qayğısı, uzaqgörən siyasəti ilə qorunub saxlanılan və inkişaf etdirilən milli-mənəvi dəyərlərimiz sonralar Azərbaycan xalqının müstəqilliyinin bərpasında əsas rollardan birini oynadı.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi Heydər Əliyevin nitqlərindən, məruzələrindən, çıxışlarından, müsahibələrindən seçmələr 1969-1982*
http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_1.pdf
2. *Azərbaycan dilinə dövlət dili statusu vermək naminə vəzifəsini itirmiş 1-ci katib*
<http://karabakhmedia.az>
3. Беннигсен, А. (1983). *Мусульмане в СССР*. Париж, Yvcf Press, 90с.
4. Əliyev, H. (2010). *Müstəqilliyimiz əbədidir*. Otuz birinci kitab (noyabr, 2010- yanvar 2001). Bakı, Azərənəşr, 512 s.
5. Əliyev, H. (2013). *Müstəqilliyimiz əbədidir*. 45-ci kitab. (Buraxılışa məsul akademik Mehdiyev, R.). Dövlət dilimizin böyük himayədarı B., Azərənəşr, 464 səh.
6. Hüseynova, İ. (2004). *Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu*. Bakı, «Təhsil», 472s.
7. Hüseynov, İ. (2002). *Azərbaycan milli adət və ənənələrinin bədii - estetik mahiyyəti*. (monoqrafiya) (Azərb. dilində: red. Şəmsizadə. N., rəs: Nəzərov, E.). B.: Mars-Print, 305s.

8. Əliyev, H. (2013). *Müstəqilliyimiz əbədidir. 45-ci kitab. Böyük missiyanı gerçəkləşdirən siyasi düha.* (may, 2003 - oktyabr, 2003). (məsul red. Mehdiyev, R.). Bakı. Azər nəşr, 464 səh.
9. Гумбольдт, В. (1985). *Язык и философия культуры.* М.; Прогресс, с.377.
10. Vahabzadə, B. (2004). *Seçilmiş əsərləri.* (I cild).
<https://www.kitabyurdu.org/>
11. <http://president.az/mobile/articles/8123>
12. Rüstəmov, F. (1991). Milli maarifimizin qaranquşları (ADR dövründə məktəb). *Azərbaycan məktəbi.* 2(3), s.54-60
13. Sadıqlı, A. Ə. (2011). *Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili.* Bakı: “Mütərcim” nəşriyyatı. 180 s.

Гейдар Алиев и философская сущность языковой политики советской власти

Зиба Агаева*

Абстракт. Национально - духовные ценности азербайджанского народа (язык, религия, обычаи и обряды) возникли и сформировались на протяжении веков в ходе исторического развития, а также в результате геополитического расположения страны, при этом сохраняясь в социально- исторических, культурных и семейных традициях, передаваясь из поколения в поколение. Наряду с этим необходимо подчеркнуть о том, что в советский период ситуация в областях - экономики, промышленности, культуры и образования была предельно ясна, но для народа сохранение и защита национально-духовных ценностей, представляющее идеологическую сущность советской системы было чрезвычайно сложной и опасной проблемой. В этот период общественная собственность, справедливость и коллективизм определялись советскими идеологами как основные моральные ценности, а защита национально-духовных ценностей не только азербайджанцев, но и всех народов, проживающих на территории бывшего СССР была политизирована как проблема, противоречащая советской идеологии.

В исследовании привлечены к философскому рассмотрению - первый период руководства Азербайджаном Общенациональным Лидером Гейдаром Алиевым (1969-1982), сложный и противоречивый период господства советской идеологии над

* Доктор философских наук, доцент
Старший научный сотрудник отдела «Политическое наследие Гейдара Алиева и философия азербайджанства» Института философии и социологии НАНА; Баку, Азербайджан
E-mail: ziba.agayeva57@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-2053-6007>

Цитировать статью: Агаева, З. [2023]. Гейдар Алиев и философская сущность языковой политики советской власти. *Журнал «Metafizika»*, 6(1), с.231-247.

История статьи:

Статья поступила в редакцию: 31.01.2023

Отправлена на доработку: 28.02.2023

Принята для печати: 13.03.2023

общественным сознанием. В статье отмечены борьба азербайджанского народа за сохранение, восстановлении идентичности, основных национально-нравственных компонентов - родного языка, обычаев и обрядов, национальных праздников, вопреки всем трудностям и преградам, а также рассмотрена языковая политика советского режима.

Ключевые слова: Общенациональный Лидер Гейдар Алиев, советская эпоха, имперская политика, культурное наследие, национально-нравственные ценности, азербайджанский язык

Heydar Aliyev and the philosophical essence of the Soviet regime's language policy

Ziba Aghayeva*

Abstract. The national and spiritual values of the Azerbaijani people (language, religion, customs and rituals) emerged and formed over the centuries in the course of historical development, as well as the geopolitical location of the country, while being preserved in social, historical, cultural and family traditions, being passed down from generation to generation.

It should be emphasized that during the Soviet period, the situation in the economy, industry, culture and education was very clear. As for the preservation and protection of national and spiritual values, due to the fact that this direction for the Soviet system had an ideological essence, to make the slightest progress was extremely difficult and fraught with various kinds of dangers.

During this period, the Soviet ideologists defined social property, justice and collectivism as the main moral values, and the protection of national and spiritual values of the peoples living in the territory of the former USSR, especially Muslims living not only in Azerbaijan, was politicized and presented as a value contrary to the Soviet ideology.

The article deals with the first period of the leadership of Azerbaijan by national leader Heydar Aliyev (1969-1982). The author characterizes this period of dominance of Soviet ideology in the public consciousness as difficult and contradictory. It is noted the undeniable role and efforts of Heydar Aliyev, who, despite all the difficulties and obstacles in the struggle to preserve the identity of the Azerbaijani people, to preserve the native language, customs and rituals, national holidays, which are the main components of national and moral values, to increase the national spirit, national and spiritual consciousness, culture, for the return of the people its historical memory. He has done a considerable amount of work to

* Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor

Senior researcher of the "Political heritage of Heydar Aliyev and the philosophy of Azerbaijaniism" department of the Institute of Philosophy and Sociology of ANAS; Baku, Azerbaijan

E-mail: ziba.agayeva57@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-2053-6007>

To cite this article: Aghayeva, Z. [2023]. Heydar Aliyev and the philosophical essence of the Soviet regime's language policy. *"Metafizika" journal*, 6(1), pp.231-247.

Article history:
Received: 31.01.2023
Accepted: 13.03.2023

overcome various other kinks. The philosophical analysis of the language policy of the Soviet regime is also attracted to the study.

Keywords: national leader Heydar Aliyev, Soviet epoch, imperial policy, cultural heritage, national-moral values, Azerbaijani language

REFERENCES

1. *Selections from the speeches, reports, speeches, interviews of Heydar Aliyev*, the first secretary of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan, 1969-1982
http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_1.pdf
2. *The 1st secretary who lost his position in order to give the status of the state language to the Azerbaijani language*
<http://karabakhmedia.az>
3. Bennigsen, A. (1983). *Muslims in the USSR*. Paris, Yvcf Press, 90s.
4. Aliyev, H. (2010). *Our independence is eternal. Thirty-first book* (November 2010-January 2001). Baku, Azernashr, 512 p.
5. Aliyev, H. (2013). *Our independence is eternal. Book 45*. (Academician responsible for the release, Mehdiyev, R.). Baku, the great patron of our state language, Azernashr, 464 pages.
6. Huseynova, I. (2004). *The founder of the independent state of Azerbaijan*. Baku, “Education”, 472p.
7. Huseynov, I. (2002). *The artistic-aesthetic nature of national customs and traditions of Azerbaijan*. (monograph) (Azerb. in: ed. Shamsizade, N., editor: Nazarov, E.), B.: Mars-Print, 305 p.
8. Aliyev, H. (2013). *Our independence is eternal. Book 45. A political genius who made a great mission come true*. (May, 2003 - October, 2003). (responsible editor Mehdiyev, R.). Baku. Azernashr, 464 pages.
9. Humboldt, V. (1985). *Language and philosophy culture*. M.; Progress, p. 377.
10. Vahabzadeh, B. (2004). *Selected works. (Volume I)*.
<https://www.kitabyurdu.org/>
11. <http://president.az/mobile/articles/8123>
12. Rustamov, F. (1991). The swallows of our national education (school during the ADR). *Azerbaijan school*. 2(3), pp. 54-60
13. Sadygli, A. A. (2011). *National leader Heydar Aliyev and the Azerbaijani language*. Baku: Mutercim publishing house. 180 p.